

Голові разової спеціалізованої вченої ради СВР ID
35.735.031 Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
доктору історичних наук, професору
Виздрику Віталію Степановичу,
вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів-26, 79026

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

ДОЛГАНОВОЇ Маріанни Володимирівни

**«Історичний досвід створення та функціонування інституту військових
капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки ХХ – початок ХХ
століття)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія»**

Актуальність теми дисертації. Розв'язання Російською Федерацією війни проти України з 2014 р. у гібридному, а з 2022 р. – у повномасштабному форматі стало потужним каталізатором для вдосконалення капеланського служіння як важливої складової діяльності Збройних Сил України. Такий розвиток подій є абсолютно логічним. Значення й важливість кваліфікованої духовної, моральної, психологічної підтримки для воїнів, що перебувають в умовах жорстких бойових дій, щоденно змушені долати складні завдання й екзистенційні виклики, важко переоцінити. При тому, як позує практика, таку потребу відчуває не залежно від того, є вона віруючою, чи ні. Тривання війни, нагромадження її травматичних досвідів і наслідків спонукає до постійного осмислення ролі й завдань капеланів, удосконалення форм та засобів їх діяльності.

Важливим у формуванні ефективного стандарту служіння військового духовенства поза сумнівом є врахування досвіду в цій сфері інших країн. Спеціально цінними при тому стають напрацювання й практики в державах зі

спільним/схожим історичним досвідом та ціннісними пріоритетами. Тож тема дослідження М. Долганової відповідає сучасним запитам української держави й суспільства, може стати важливим матеріалом для формування стратегії розвитку українського військового капеланства. Важливо також, що переважна частина країн, досвід яких опинився у фокусі уваги Дисертантки, є членами Північноатлантичного альянсу, вступ до якого є одним із державних пріоритетів України. Водночас погоджуюся з твердженням Авторки, що сьогодні саме українські капелани є носіями унікального досвіду практичного служіння в умовах повномасштабної війни, якого не мають військові священники інших країн. Також важливим є, що Дисертантка дослідила стан і завдання душпастирської опіки в складі військ Росії, що дозволить ще глибше розуміти стандарт мислення й дій країни-агресора.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертація Долганової М. В. є самостійним науковим дослідженням. У своїй роботі Авторка використала широкий методологічний інструментарій, а саме: загальнонаукові (історизму, системності, наукової об'єктивності, аналізу та синтезу), спеціально-наукові (історико-генетичний, хронологічний, компаративний, синхронний) та конкретно-наукові (розгляд, опис, аналіз побаченого, семіотичний аналіз, контент-аналіз та інтерв'ю) методи. Це дозволило Дослідниці ґрунтовно проаналізувати й інтерпретувати залучені джерела й літературу, а відтак – якісно виконати поставлені мету й завдання роботи, висловити обґрунтовані висновки. Достовірність наукових положень і результатів роботи забезпечило опрацювання значної кількості джерел та літератури: нормативно-правових документів, робіт сучасних дослідників, широке коло матеріалів із медіа-ресурсів. Важливо, що висновки дисертації оперті на вивченні комплексу матеріалів усіх країн, які опинилися в полі дослідницького інтересу Авторки.

Дисертаційна робота пройшла належну наукову апробацію. Так, її основні положення було розкрито у 14 наукових публікаціях, одна з яких – це підрозділ у колективній монографії, три – статті у вітчизняних фахових

виданнях категорії «Б» і 10 – статті апробаційного характеру. Іншим способом апробації стала виголошення результатів своїх пошуків на міжнародних, науково-практичних, всеукраїнських наукових конференціях (загалом 8 наукових форумів). Також робота пройшла обговорення на засіданнях кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що Дослідниця вперше: 1) здійснила комплексний аналіз та порівняння досвіду створення й діяльності інституту капеланства в цілій низці постсоціалістичних країн протягом 1991–2023 рр., охопивши як країни Варшавського договору, так і колишні республіки СРСР; 2) дослідила розвиток військового капеланства в Україні в цей історичний проміжок часу; 3) запровадила в український науковий обіг комплекс нормативно-правових документів країн, які стали предметом аналізу.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові напрацювання й висновки Авторки, а також залучене нею широке коло джерел та літератури можуть мати як теоретичне, так і практичне застосування, зокрема: для здійснення подальших наукових досліджень в царині військового капеланства та військової науки загалом, як також і в дослідженнях з історії Церкви; у створенні навчальних програм та курсів у ВНЗ; для проведення нормативних, методичних напрацювань державними структурами та експертними середовищами; у розробці законодавчих ініціатив щодо розвитку військового капеланства в складі ЗС України. Вивчення досвіду капеланського служіння в постсоціалістичних країнах, які тепер є членами НАТО, може стати підґрунтям для адаптації відповідних новацій в українській військовій душпастирській практиці, зокрема запровадження нових ініціатив і стандартів у праці українського духовенства з воїнами та їх родинами, для вдосконалення системи душпастирської опіки у військових підрозділах. Своєю чергою вивчення й аналіз унікального практичного досвіду українських капеланів

дозволить пропонувати ці знання для вдосконалення усталених норм і практик у системі Північноатлантичного альянсу.

Між тим, наукові напрацювання Дисертантки вже залучено до методичних розробок навчальних дисциплін центру підготовки військових капеланів факультету після дипломної освіти Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Київської православної богословської академії, а також у навчальну програму кафедри гуманітарних наук та кафедри поведінкових наук та військового лідерства Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ.

Оцінка структури та основного змісту дисертації. Робота вдало і логічно структурована зі застосуванням проблемно-хронологічного принципу. Дослідження складається із анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 209 сторінок, із них основного тексту – 170 сторінок (7 авторських аркушів). Список використаних джерел налічує 264 позицій.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» поділено на три відповідні підрозділи. Так, Дисертантка ґрунтовно проаналізувала роботи польських, чеських, словацьких, угорських, азербайджанських дослідників, а також праці науковців з країн Балтії, присвячені історії та діяльності інституту військового капеланства в цих державах. Відстежила динаміку зацікавлення проблемою капеланства в українській науковій спільноті, яке з'явилося після відновлення незалежності, але суттєво зросло в умовах гібридної війни. Аналіз джерельної бази дослідження Авторка логічно поділила на категорії за типом джерел та країнами їх походження. Докладно описано способи залучення різних методів наукового дослідження. Подано пояснення використаного в роботі поняттєвого апарату.

У другому розділі «Історичний досвід функціонування інституту військових капеланів у країнах Центрально-Східної Європи» Дисертантка розглянула

нормативну базу, етапи відродження та функціонування капеланських служб у Польщі, Румунії, Угорщині, Чехії, Словаччині, Литві, Латвії та Естонії. Так, описано процес відновлення капеланства в цих країнах після розпаду соціалістичного табору, вказано на специфіку конфесійного складу капеланської служби та механізми забезпечення релігійних потреб у військах цих країн для представників різних віросповідань і конфесій, окреслено кваліфікаційні вимоги до священників-претендентів на посаду капелана та заходи для підвищення їх кваліфікації, проаналізовано механізми матеріального забезпечення військового духовенства та їх соціальних гарантій, специфіку подвійного підпорядкування державним і церковним структурам, приписи щодо вікового цензу, рангів, форми одягу, окреслено перелік завдань і обов'язків капеланів у цих країнах, а також підстави для дисциплінарних покарань чи звільнення з капеланської служби.

У третьому розділі *«Особливості становлення і діяльності військового капеланства у пострадянських країнах»* М. Долганова проаналізувала стан душпастирського супроводу в лавах ЗС у Російській Федерації та в низці інших країн, що входили до складу СРСР. Так, показано вплив РПЦ як панівної Церкви РФ на формування ідеологічних настроїв та переконань військових, а саме: культивування великодержавного шовінізму, релігійної ксенофобії, ненависті до представників інших віросповідань. Підкреслено разючу розбіжність між високоморальними і релігійними деклараціями завдань РПЦ у праці з воїнами і реальними кроками Церкви в цьому напрямку. Розкрито історію налагодження Міністерством оборони РФ співпраці тільки з РПЦ, що викликало нарікання духовенства-представників інших релігій і конфесій. Це, зокрема, стало причиною відкидання останніми ідеї створення військового капеланства. Підкреслено, що на сьогодні також діє обмежена співпраця МО РФ з Радою Муфтіїв Росії. Натомість неодноразові заходи з боку Протестантських союзів щодо можливості надання душпастирських послуг воїнам-протестантам не увінчалися успіхом. Зазначено, що створення інституту військового капеланства досі залишається не вирішеним питанням в РФ. Натомість там діє посада «помічник командира роботи з вірянами». Окреслено перелік

обов'язків таких душпастирів, вимоги до їх кваліфікації, стан їх соціального забезпечення, ранги. Простежено, якою стала позиція РПЦ до агресії РФ проти України. Цікавим і змістовним є також підрозділ, присвячений становленню й діяльності інституту капеланства в інших країнах СРСР. Так, у фокусі аналізу опинилися Білорусь, Грузія та Азербайджан.

Врешті, *четвертий розділ роботи* присвячено розвитку капеланського служіння в ЗС України. Вибудовуючи логіку розповіді, М. Долганова проаналізувала еволюцію військового капеланства у нашій державі протягом трьох часових відтинків: від проголошення незалежності України до 2013 р.; у період гібридної агресії РФ проти України (АТО/ООС) – 2014–2021 рр.; і, нарешті, від моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 р. Так, показано, що до вибуху війни в 2014 р. в Україні відбулося становлення нормативної бази та засад діяльності капеланського служіння у лавах ЗС. Діяли християнські та міжрелігійні капеланські об'єднання, розбудовувалася мережа військових храмів та культових споруд. Вказано, що на хвилі агресії 2014 р. актуалізовано питання справедливого соціального захисту духовенства, яке перебувало поряд з бійцями на фронті. Священники працювали як душпастирі, волонтери і психологи, відвідували поранених, підтримували родини загиблих. Для окреслення статусу і засад функціонування військових капеланів протягом 2015–2021 р. було прийнято низку законів. Серед них особливе значення має Закон ВР України «Про Службу військового капеланства» (2022), який затвердив цю структуру як самостійний підрозділ у складі військових формувань, визначив його організаційні засади, регламентував права та обов'язки капеланів. Цей розділ роботи вирізняється широким залученням свідчень українських капеланів-учасників російсько-української війни, «живими» описами їх діяльності під час воєнних дій. Також окреслено вимоги до кваліфікаційного рівня військових священників, курси для здобуття і поглиблення необхідних навичок.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Долганової М. В. відповідає вимогам, визначеним для досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі історії та археології. Робота оперта на великій кількості різноманітних джерел та літератури вітчизняного й зарубіжного походження, Вдало напрацьована структура роботи. Все це дозволило Авторці повністю розкрити заявлену тему, реалізувати поставлені мету і завдання. Робота містить елемент актуальності й новизни. Відповідає встановленим вимогам і кількість опублікованих Дослідницею праць, як і рівень апробації теми на наукових конференціях.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи. Дисертація М. Долганової є самостійним, оригінальним, ґрунтовним науковим дослідженням, розкриває тему, яка досі не ставала предметом спеціального наукового вивчення. Поза тим, як і будь-яка наукова робота, вона містить низку моментів, які можна було б доповнити чи покращити:

- В обґрунтуванні хронологічних рамок дослідження (с. 25) (а також в анотації – с. 4) Дисертантка вказує конкретні роки як відправні точки нижньої (1991 р.) та верхньої (2023 р.) межі своєї роботи. Натомість в темі дисертації запропоновано більш загальний підхід до окреслення хронологічних меж: 90-ті роки ХХ – початок ХХ століття. На мою думку варто було використати у назві дисертаційного дослідження чітку вказівку на роки, що дозволяє конкретніше розуміти хронологічні рамки досліджуваного періоду.

- водночас зайвою видається конкретизація хронологічних меж у назві четвертого розділу, адже вона збігається зі загальною періодизацією дослідження.

- вважаю, що розділ про капеланську службу в ЗС України вдало би доповнив сюжет про діяльність Корпусу військових капеланів, який діє як структурний підрозділ української міжконфесійної організації Християнська Служба Порятунку. Корпус розпочав діяльність ще на етапі АТО/ООС, ставши виявом низової ініціативи громадянського суспільства і християнських Церков як відповідь на військову агресію з боку Росії. Корпус продовжує

активно й ефективно працювати досі. Припускаю, що такий досвід капеланської організації є доволі унікальним явищем у сучасній європейській практиці.

- Авторка висвітлює низку глибоких і важливих міркувань та свідчень про капеланське служіння під час російсько-української війни, висловлених українськими військовими священниками. Поряд з цим потужною ілюстрацією і свідоцтвом впливу та значення капеланського служіння стало б також залучення свідчень про це українських воїнів. Такі сюжети зокрема трапляються в інтерв'ю військовослужбовців для християнських медіаресурсів.

- робота приємно вражає добрим академічним й літературним стилем, послідовністю, логічністю й доступністю викладу думок. Водночас хочу висловити кілька пропозицій для покращення тексту з точки зору літературного редагування: 1) варто уніфікувати написання терміну «Церква». Згідно правил це слово пишемо з великої літери, коли йдеться про Церкву як духовну інституцію, і з малої – коли маємо на увазі церкву як споруду, храм. Тим часом в роботі зустрічається написання терміну «Церква» в значенні інституції як з великої, так і малої літери. Також слід привести до вимог сучасного правопису й уніфікувати написання офіційних назв Церков – всі слова з великої літери (напр. див. с. 35, 46, 50, 74, 82). Водночас назву обряду чи конфесії слід писати з малої літери (с. 102). 2) В роботі неодноразово зустрічаємо поняття «країна-член НАТО/Альянсу». Це – складний іменник, який пишемо через дефіс (а не тире, як вжито в тексті) (с. 23, 45, 69, 85). 3) Некоректно передано українською мовою прізвище польського дослідника. Świątєс звучатиме в українській транслітерації як Сьвенс (с. 32, 33). 4) У практиці українських церковних середовищ, а також у широкому загальному вжитку (можна, зокрема, поглянути на практику польських джерел) звичною в іменуванні Папи Войтили є форма «Іван Павло II». Іменування «Іоанн» є радше дублюванням латинського стандарту вимови імені й має дещо церемоніальне звучання (с. 46, с. 47, с. 74).

5) Обґрунтовуючи у вступній частині нижню межу дослідження (с. 25) Дисертантка, вочевидь через недогляд, подала некоректне її пояснення («Нижню межу обґрунтовуємо тим, що вивчення досвіду країн НАТО у сфері капеланства є надзвичайно важливим...»). В інших місцях роботи, де йшлося про хронологічні межі, рамку 1991 р. було обґрунтовано як час розпаду СРСР, що запустило нові процеси у країнах, про які йде мова в роботі, зокрема і приєднання значної їх частини до Північноатлантичного альянсу.

6) Трапляються ситуації невдалого використання формулювань чи термінів. Напр.: «Перш ніж стати *капеланом, церква* має укласти відповідну угоду зі Збройними силами Угорщини» (с. 84); «Також умовою для вступу на службу військового капелана є складання *обіту*» (вочевидь мається на увазі присяга) (с. 87); «Після дев'ятнадцяти років служби в Національних збройних силах *він все ще вірить*, що капелан схожий на духовного хірурга...». Думаю, Дисертантка мала на меті підкреслити, що капелан Латвії капітан Руслан Маркевич, про якого йде мова, за роки свого тривалого служіння тільки *утвердився в переконанні*, «що капелан схожий на духовного хірурга...» (с. 108).

Хочу наголосити, що висловлені зауваження, пропозиції та побажання абсолютно не підважують наукову вартість дисертаційного дослідження М. Долганової та його внеску у вивчення військового капеланського служіння в Україні та аналогічних досвідів у державах колишнього соціалістичного табору. Навпаки – запропоновані коментарі радше окреслюють потенціал для подальших досліджень і розвитку теми.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Долганової Маріанни Володимирівни на тему «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки ХХ – початок ХХ століття)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія», є самостійним і завершеним науковим дослідженням. Високий рівень роботи підтверджують актуальність обраної теми, ґрунтовність наукових тверджень і висновків,

переконливість результатів та ступінь новизни. Результати дисертації належним чином відображені у наукових роботах Дослідниці. Попри деякі дискусійні положення та незначні стилістичні зауваження, робота повністю відповідає вимогам, які ставляться до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Тож вважаю, що Долганова Маріанна Володимирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент

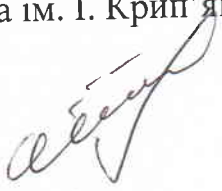
кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

НАН України

Наталія КОЛБ

Підпис

Н.М. Колб

засвідчую

Взятий секретар
інституту

Муровський

30.06.2025.